

LIETUVOS AUKŠTOJO MOKSLO FINANSAVIMO MODELIO PROJEKCIJOS

Linas Čekanaivičius

Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto
docentas
Kiekybinių metodų ir modeliavimo katedros
vedėjas
Saulėtekio al. 9-2, LT-10222, Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 41
El. paštas: linas.cekanavicius@ef.vu.lt

Artūras Grebliuskas

Vytauto Didžiojo universiteto Ekonomikos ir
vadybos fakulteto
Ekonomikos katedros docentas
Daukanto g. 28, LT-3000, Kaunas
Tel. (+370 37) 32 36 38
El. paštas: agrebliuskas@gmail.com

Giedrius Miliuskas

Lietuvos mokslų akademijos
Ekonomikos instituto vyr. ekonomistas
A. Goštauto g. 12, LT-01108, Vilnius
Tel. (+370 650) 3 55 13
El. paštas: gmiliuskas@gmail.com

Straipsnis skiriamas itin aktualiai Lietuvos aukštojo mokslo sistemos pertvarkos problematikai, gilesniam žvilgsniui į vieną iš svarbiausių, atraminį šios sistemos elementą – jos finansavimo modelį. Straipsnyje apžvelgiama užsienio šalių aukštojo mokslo finansavimo patirtis ir kaitos tendencijos. Pateikiama išsami kritinė įvairių institucijų siūlomų Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelių apžvalga, įvertinami jų trūkumai ir pranašumai. Daug dėmesio skiriama aukštojo mokslo sistemos subjektų motyvacijai ir jų derinimosi mechanizmui. Straipsnyje siūlomas ir pagrindžiamas naujas Lietuvos aukštojo mokslo sistemos finansavimo modelis, skatinantis visų suinteresuotųjų – visuomenės (valstybės), aukštųjų mokyklų, studentų ir darbdavių – dalyvavimą gerinant aukštojo mokslo kokybę ir derinant jo paklausą su pasiūla.

Pagrindiniai žodžiai: studijuojančių motyvacijos, aukštojo mokslo finansavimas.

Įvadas

Ilgą laiką pagrindiniais ekonomikos augimo ir tautų turto šaltiniais laikyti gamtos ištekčiai – žemė, nafta, metalai ir kt. Tačiau paslaugų sferos plėtimasis bei antrojoje XX amžiaus pusė-

je pratrūkusi itin veržli informacinių technologijų plėtra kardinaliai pertvarkė sėkmės veiksmų sąrašą: šandien ekonominės ir socialinės gerovės augimo tempą daugiausia lemia turimas „žmonių kapitalas“, ypač jo kokybė. Pastaroji savo ruožtu priklauso nuo darbuo-

tojų išsilavinimo lygio. Tai rodo empirinių tyrimų duomenys: antai daugiau kaip šimto šalių ekonomikos raidos 1960–1990 metais studija atskleidė, kad vidutiniam šalies darbo jėgos išsilavinimo lygiui pakilus vieneriais metais, vidutinis darbo našumas šalyje, t. y. vieno dirbančiojo sukuriama BVP apimtis, padidėja 5–15 procentų (Barro, and Sala-I-Martin, 1995). Išsilavinimo svarbos pripažinimo rodikliu galima teigti esant plačiai paplitusį terminą „žinių ekonomika“, glausiai nusakantį pagrindinę šiuolaikinės ekonomikos skatinamąją jėgą.

Išsilavinimo reikšmės didėjimas kelia ypatingus reikalavimus jo turiniui ir kokybei. Ne išimtis ir Lietuva, kurios ekonomikos augimas ir visuomenės gerovė vis labiau grindžiama veiklos, kuriai reikia didelės kompetencijos, plėtojimu. Nuo to, kiek Lietuvos universitetų absolventų kompetencija tenkina esamus ir ateities darbo rinkos reikalavimus bei visuomenės poreikius, priklauso mūsų šalies konkurencingumas regione ir Europos Sąjungoje.

Deja, yra pagrindo teigti, kad Lietuvos aukštojo mokslo absolventų kompetencija nepakankamai tenkina esamus, o ypač ateities darbo rinkos reikalavimus. Šį kompetencijos paklausos ir pasiūlos atotrūkį lemia nepakankama studijų kokybė, kuriai savo ruožtu turi reikšmės šie veiksniai: neracionalus studentų studijų programų pasirinkimas (žr. Miliauskas, Celov, 2006), nepakankama studentų motyvacija, finansinių išteklių trūkumas, neužtenkama finansinių išteklių ir finansinių instrumentų įvairovė, nėra sąlygų, skatinančių aukštojo mokslo institucijų konkurenciją dėl geriausių studentų, Lietuvos aukštojo mokslo sistemos valdymo netinkamumas ir kiti veiksniai.

Šio straipsnio objektas – Lietuvos aukštojo mokslo ir studijų sistema, o straipsnio tikslas – įvertinti Lietuvos aukštojo mokslo sistemos būklę ir pateikti Lietuvos aukštojo mokslo (to-

liau tekste – LAM) finansavimo modelio projekcijas.

Straipsnio tikslo siekiama sprendžiant šiuos uždavinius:

- Apžvelgti aukštojo mokslo finansavimo modelių kaitos tendencijas pasaulyje.
- Analizuoti studijų prieinamumo galimybes ir lygį.
- Apžvelgti aukštojo mokslo institucijų konkurencijos veiksnius.
- Analizuoti studijuojančiųjų motyvacijas.
- Išnagrinėti studijų ir mokslo finansavimo šaltinių ir būdų įvairovę.
- Pateikti LAM studijų ir universitetinio mokslo finansavimo modelį.

Straipsnyje naudojami lyginamosios analizės, vertinimo ir sintezės metodai.

Aukštojo mokslo finansavimo modelių kaitos tendencijos

Didėjanti išsilavinimo reikšmė ir įtaka visuomenės socialinei-ekonominei plėtrai kasdienėje praktikoje įgyja didėjančios „smegenų“ paklausos išraišką – kvalifikuotų žmonių, gebančių ne tik aptarnauti sudėtingus technologinius procesus, bet ir tapti inovacijų kūrėjais, visuomeninis poreikis nuolat didėja. Aukštųjų mokyklų absolventų paklausos didėjimo tempas lenkia gyventojų prieaugio („smegenų reprodukcijos“) tempą, o tai skatina aukštojo mokslo „demokratizaciją“ ir masiškumą: aukštosios mokyklos švelnina reikalavimus stojantiesiems ir / arba didina priimamų studentų skaičių. Tai rodo statistika: žurnalo *The Economist* duomenimis („Brains Business“, *The Economist*, 2005), žmonių, turinčių aukštąjį išsilavinimą, procentinė dalis EBPO (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija – OECD) šalyse per ketvirtį amžiaus beveik padvigubėjo: nuo 22 proc. 1975 m. iki 41 proc. 2000 metais. Sparčiai besivystančioje šalyje Kinijoje studen-

tų skaičius padvigubėjo vien per pastarąjį XX amžiaus dešimtmetį.

Didesnė studentų prietaka į aukštąsias mokyklas neabejotinai džiugintų pastarąsias, jeigu ne viena sąlyga: tam, kad ši išsilavinimo paklausa taptų kolegijų ir universitetų „aukso amžiaus“ pradžia, būtini atitinkami materialiniai ir intelektualiniai išteklių. Intelektinių išteklių „gamyba“ daugiau ar mažiau yra pačių aukštųjų mokyklų atsakomybė, o materialinis jų aprūpinimas daugiausia priklauso nuo valstybės politikos švietimo srityje. Taigi reikia diskutuoti apie aukštojo mokslo finansavimo modelį ir mastą: kas, kaip ir kiek moka už išsilavinimą. Jau minėtame *The Economist* pažymima: „Vis daugiau valstybių linksta į [aukštojo mokslo] masiškumą, tačiau tik nedaugelis jų sugeba pripažinti iš to entuziazmo išplaukiančią atitinkamą išvadą: to siekiant privalu arba reikiamu mastu finansuoti universitetus (kaip tai daro Skandinavijos šalys), arba leisti jiems patiems nustatinėti ir rinkti realius mokesčius už studijas. Daug vyriausybių mėgino „ištiesinti ratą“ griežtindamos [universitetų] vadybą, bet jokia vadyba negali atstoti trūkstamų išteklių“ (Op. cit., *The Economist*, 2005).

Šioje citatoje pateikiamas gresčiausias „arba...arba“ pobūdžio pasirinkimo skalės alternatyvas sąlygiškai galima pavadinti skandinavišku (studijas finansuoja valstybė) ir amerikietišku (moka studijų programos klausytojas) aukštojo mokslo finansavimo modeliais. Šių modelių kardinalų skirtumą nulemia skirtingi atraminiai loginiai jų pagrindai.

Amerikietiškas aukštojo mokslo ir studijų finansavimo modelis remiasi prielaida, kad studijuojantysis visų pirma ir daugiausiai investuoja į savo žmogiškąjį kapitalą, į savo ateities karjerą, būsimas pajamas ir padėtį visuomenėje. Todėl pagrįsta reikalauti, kad studijuojantysis susimokėtų už investiciją, t. y. už jo galimybes plečiančias aukštojo mokslo paslaugas.

Skandinaviškas modelis aukštąjį išsilavinimą traktuoja kaip tokį „produktą“, iš kurio vartojimo laimi ne tik tiesioginis jo vartotojas, bet ir aplinkiniai. Apsišvietęs, aukštesnės kvalifikacijos ir kultūros žmogus gerina socialinę aplinką ir gyvenimo kokybę ne tik sau ir savo šeimai, bet daug platesniu mastu – visai visuomenei. Ekonomistai tokius reiškinius vadina teigiamais išoriniais efektais (angl. *positive externalities*): jie atsiranda tada, kai žmogaus veikla, jam to sąmoningai nesiekiant, teikia naudą ne tik tiesioginiam jos gavėjui, bet ir pašaliniam asmeniui, nors šie už gaunamą naudą jos sukūrėjui nemoka. Siekdama tokios bendros (kartais pranokstančios privačią) naudos, valstybė yra linkusi leisti mokesčių mokėtojų lėšas tos naudos „gamybai“ finansuoti. Būtent todėl yra dotuojamos, pavyzdžiui, mokyklos, viešosios bibliotekos, muziejai, teatrai, galiausiai – mokslas ir studijos.

Lyginamajai abiejų modelių analizei prireiktų atskiros studijos, tad čia apsiribojama kelių svarbiausių jų pranašumų ir trūkumų apžvalga. Pagrindinis amerikietiško modelio pranašumas yra jo suteikiamos aiškios, akademinės rinkos veikimu pagrįstos aukštojo mokslo institucijų tarpusavio konkurencijos paskatos: siekdamas pritraukti savo paslaugų vartotojų (studentų), institucijos konkuruoja siūlomų studijų programų kokybe ir jų kaina. Statistika rodo, kad valstybės finansuojamuose Europos universitetuose vienam studentui tenka nuo dviejų iki penkių kartų mažiau universiteto lėšų negu mokesčių už mokslą renkančiuose JAV universitetuose (*The Economist*, 2005). Pastariesiems tai leidžia pritraukti aukštesnio lygio profesūrą, įrengti geresnę studijų bei tyrimų infrastruktūrą ir dėstyti mažesniems studentų grupėms. Kitas šio modelio pranašumas siejamas su „protų nuotėkiu“ grėsme. Kai valstybės lėšomis įgijęs išsilavinimą asmuo išvyks ta dirbti svetur, mokesčių mokėtojų lėšomis ne-

tiesiogiai subsidijuojama svietimos šalies ekonomika. O jei išsilavinimą įgyjantysis už jį susimoka, „protų emigracijos“ sukeliama ekonominė netektis kur kas mažesnė. Esminis amerikietiško modelio trūkumas – ribotas studijų prieinamumas. Net kai gabūs, bet neturtingi jaunuoliai gali tikėtis studijų išlaidas padengiančios stipendijos, jos gavimo neapibrėžtumas gali juos atgrasyti siekti aukštojo išsilavinimo (Vossensteyn, 2005).

Pagrindinis skandinaviško aukštojo mokslo finansavimo modelio pranašumas – studijų *prieinamumo* užtikrinimas visiems norintiems ir galintiems siekti aukštojo išsilavinimo. Galėjimą studijuoti šiuo atveju lemia ne finansiniai studento ištekliai, o jo gebėjimai. Tai leidžia aukštąjį mokslą padaryti prieinamą visiems visuomenės sluoksniams ir išvengti gimtos „protų netekties“ dėl finansinių išteklių stokos. Tačiau prieinamumas savaime nelemia aukštojo mokslo kokybės: pastaroji nemažai priklauso nuo aukštojo mokslo sistemos subjektų – studentų ir profesūros – motyvacijos. Skandinaviskam modeliui prikišama, kad jis santyksiškai susilpnina studijuojančiųjų motyvaciją, nes šie, gaudami aukštąjį mokslą „velni“ (t. y. už mokesčių mokėtojų pinigų), yra menčiau motyvuoti „nepaleisti vėjais“ aukštajam išsilavinimui skirtų lėšų. Pažymėtina, kad skandinaviskas modelis gali sėkmingai veikti tik tada, kai aukštasis mokslas valstybės finansuojamas *reikiamu* mastu, t. y. kai finansavimas atitinka *realius* universitetų poreikius, o ne vyriausybės demonstruojamą tų poreikių sampratą. Daugelyje aukštojo mokslo modelių efektyvumui skirtų straipsnių, tarp jų ir minėtame *The Economist*, Vokietijos aukštojo mokslo sistema, kurioje universitetai jau daugelį metų priversti laikytis finansinės „pusbdžio dietos“, nurodoma kaip tipišką skandinaviško modelio nesėkmės atvejį. Tokiais atvejais aukštojo mokslo institucijos ima konku-

ruoti ne tiek dėl „klientams“ teikiamų paslaugų kokybės, kiek dėl valdžios finansinių injekcijų. Taigi akademinės rinkos „nematomą ranką“ pakeitus valdžios „nematoma koja“, aukštojo mokslo sistema iš dalies tampa vyriausybės biurokratijos įkaitu.

Be šių kraštutinių „grynujų“ modelių yra ir aibė tarpinių variantų, t. y. *mišrių* finansavimo modelių, kuriais siekiama suderinti abiejų nagrinėtųjų variantų pranašumus ir numatomas *dalinis* abiejų suinteresuotų šalių dalyvavimas finansuojant aukštąjį mokslą. Atidžiau pažvelgus į pastaruosiu metu ryškejancias aukštojo mokslo finansavimo modelių raidos tendencijas pasaulyje, galima gana patikimai teigti, kad svarstyklį lėkštė vis labiau krypsta didesnio paties studento įnašo į studijų finansavimą pusėn.

Vokietijos konstitucinis teismas 2005 m. pripažino, kad Vokietijos administracinių vienetų – žemių (*Bundesländer*) – vyriausybės gali savo nuožiūra įvesti mokesčių už aukštąjį mokslą. Septynios iš šešiolikos žemių nedelsdamos įvedė tokį mokesčių – iki 500 eurų (1726 Lt) už semestrą. Šiuo metu jau vienuolika Vokietijos žemių reikalauja tokio dydžio mokesčio už studijas (Saksonijoje mokesčio dydis yra 307 eurai už semestrą)¹. Nuo mokesčio gali būti atleidžiami neįgalūs studentai (tik tuo atveju, jeigu neįgalumas mažina jų darbingumą ne mažiau kaip 50 proc.), studentų tarybų nariai. Tačiau daugelyje žemių reikalaujama priemokos (didesnio mokesčio) iš studentų, kurie studijuoja daugiau nei 5–7 metus, iš magistro studijų programą pakeitusių studentų, o Reinlando-Pfalco žemėje – taip pat iš vyresnių nei 60 metų asmenų. Mokesčio našta gali kiek palengvinti Vokietijos vyriausybės mokama stipendija (iki 580 eurų per mėnesį), tačiau ji teikiama tik socialiai remtiniams ir nustatytus

¹ Plačiau žiūrėti http://www.studis-online.de/StudInfo/Gebuehren/tuition_fees.php

akademiniio pažangumo kriterijus atitinkantiems studentams. Tokià stipendijà gauna tik maža daug 25 proc. Vokietijos studentų². Prognozuojama, kad netolimoje ateityje mokesčiai už aukštąjį mokslà didės.

Vokietijos kaimynė Austrija taip pat neseniai ėmė pritaikyti studentų lėšas aukštajam mokslui finansuoti: mokesčiai už studijas čia 363,36 euro (1254 Lt) už semestrà. Didžiojoje Britanijoje mokesčiai už aukštąjį mokslà turi palyginti senas tradicijas, tačiau pastaruojų metu jis gana sparčiai didėja: prieš kelerius metus maksimali tokio mokesčio riba buvo 1000 svarų sterlingų (apie 5000 Lt) už metus bakalauro pakopos studijų, o nuo 2005 metų ji šoktelėjo iki 3000 svarų sterlingų (apie 15 000 Lt). Be to, nuo 2006/2007 akademinų metų iš esmės atsisakyta šio mokesčio lengvatų, vietoje jų visiems paramos reikalingiems studentams suteikiama mokesčio dydžio paskola, kurià reiks gràžinti baigus studijas ir tik kai būsimų pajamų lygis pasieks nustatytà ribà. Magistro pakopos studijoms universitetai turi teisę nustatyti didesnes studijų įmokas. Įmokų dydis priklauso nuo studijų programos ir už kai kurias iš jų mokama net keliolika tūkstančių svarų sterlingų per metus.

Kiek anksčiau panašią mokėjimo už aukštąjį mokslà sistemà įvedė Australija, kurios modelis turi išskirtinių bruožų. 1989 m. Australijoje įstatymiškai įsigaliojo „Dalyvavimo finansuojant aukštąjį mokslà schema“ (*Higher Education Contribution Scheme*), nustaciusi 1800 Australijos dolerių (AUD), t. y. apie 3700 Lt, per metus mokesčių visiems studentams. 1996 m. priimtos šio įstatymo pataisos leido studentų įmokų dydį diferencijuoti pagal tikėtinà būsimų pajamų dydį (angl. *likelihood to generate*

higher income), tad, pavyzdžiui, kai kurių specialybių – teisės ar medicinos – studijos pabrango (2006 m.) iki 8000 AUD (beveik 17 000 Lt) per metus, o meno ar slaugos studijų kaina tuo pat metu neviršijo 3847 AUD (apie 8000 Lt) per metus. Pažymėtina, kad visais atvejais numatant įmokų dydį atsižvelgiama į būsimas atitinkamà išsilavinimą įgijusio specialisto pajamas ir tai *nesiejama* su studijų kaštais. Tai – maksimalūs įmokų dydžiai, tačiau mažas pajamas turintys studentai gali būti iš dalies ar visiškai atleisti nuo mokesčio už mokslà. Mokesčiai mokamas dalimis, tačiau jei studentas gali ir nori sumokėti visà metinè įmokà iš karto, jis gauna 20 proc. mokesčio sumos nuolaidà. Neišgalintys susimokėti už mokslà gali gauti paskolà – daliai studijų įmokos ar visai įmokai padengti, – tačiau imantys tokià paskolà turi sumokėti didesnę studijų įmokà: prie jos pridedamas 20 proc. „paskolos mokesčiai“ (angl. *loan fee*). Pradėti paskolà gràžinti privalu tik tada, kai absolvento pajamos pasiekia tam tikrà lygį, kuris kasmet indeksuojamas vartotojų kainų infliacijos indeksu (2007 metams ši pajamų „kartelė“ nustatyta ties 38 149 AUD, t. y. apie 80 000 Lt, riba). Paskola mokama dalimis, kurių dydį lemia gaunamos pajamos ir nustatytas paskolos gràžinimo procentas. Pastarasis yra kintamas ir progresyvus: nuo 4 proc. iki 8 proc. pajamų – priklausomai nuo gaunamų pajamų lygio. Uždelsus privalomà paskolos gràžinimą daugiau kaip 11 mėnesių, negràžintas jos dydis indeksuojamas 2,8 procento. Kita vertus, jei savanoriškai gràžinama didesnė paskolos dalis, negu priklauso pagal pirmiau nurodytas taisykles, suteikiama 10 proc. „premiija“ gràžinamai sumai (pvz., savanoriškai pridėjęs 1000 AUD prie eilinės privalomos paskolos gràžinimo įmokos, savo skolos sumà asmuo sumažintų 1100 AUD).

Apibendrinant pateiktus pavyzdžius galima išskirti dvi esmines tendencijas: pirmà, vis dau-

² Žr. Zora, P. *Germany: New university tuition fees threaten students with poverty*. <http://www.wsws.org/articles/2007/mar2007/tuit-m10.shtml>

giau valstybių, nepajėgdamos ar nenorėdamos skirti daugiau biudžeto lėšų aukštajam mokslui finansuoti, skatina pačių studentų dalyvavimą finansuojant savo studijas, antra, studentų įnašų dydis laipsniškai didinamas, taip netiesiogiai pripažįstama, kad pagrindinis būsimos išsilavinimo naudos gavėjas yra studijuojantysis.

Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelio tikslas ir uždaviniai

Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelio tikslas – aprūpinti aukštojo mokslo sistemą adekvačiais finansiniais ištekliais, užtikrinančiais visuomenės poreikius atitinkančią studijų ir mokslinių tyrimų paslaugų kokybę bei apimtį.

LAM finansavimo modelis turėtų suderinti tai spręsti šiuos esminius uždavinius:

- Garantuoti studijų prieinamumą.
- Skatinti aukštųjų mokyklų konkurenciją.
- Motyvuoti studijuojančiuosius.
- Užtikrinti lėšų panaudojimo efektyvumą.
- Telkti įvairius finansavimo šaltinius.

Modelyje įprasminamos prieinamumo garantijos ir jų dydžiai priklauso nuo valstybės požiūrio į visuomenės poreikius atitinkančią aukštojo mokslo ir studijų sistemą. Valstybė, kaip trečioji šalis, valstybės biudžeto lėšomis imasi garantuoti tam tikrą studijų prieinamumą.

Kita problema, kurią valstybė sprendžia garantuodama aukštojo mokslo prieinamumą, – mažinti socialinę diskriminaciją, kai gabūs, bet neturtingi jaunuoliai be valstybės teikiamų studijų prieinamumo garantijų negali studijuoti. Tokios garantijos taip pat didina socialinį stabilumą visuomenėje. Todėl studijų prieinamumas turėtų būti užtikrinamas valstybės lėšomis padengiant dalį su studijomis susijusių išlaidų.

Kitas uždavinys – skatinti aukštųjų mokyklų konkurenciją, remiasi LAM sistemoje cirkuliuojančios informacijos asimetriškumu

mažinimu. Kadangi konkurencijoje dalyvauja ir studentai, tai jų informuotumas yra esminė aukštojo mokslo institucijų konkurencijos sąlyga. Antraip aukštojo mokslo institucijų konkurencija dėl geriausių studentų yra sunkiai galima.

Studijuojančiųjų motyvacijos ir lėšų panaudojimo efektyvumas yra glaudžiai susiję, nes studentų motyvacijos – tai veiksniai, nuo kurių priklauso studijų programų, aukštojo mokslo institucijų ir studijų finansavimo būdų pasirinkimas. Racionalus studijuojančiojo elgesys grindžiamas visa jam prieinama informacija, leidžia gauti didžiausią naudą. Žemas informacijos asimetrijos lygis LAM sistemoje kartu su konkurencijos veiksniais lemia lėšų panaudojimo LAM sistemoje efektyvumą, kuris vargiai galimas be finansavimo šaltinių įvairovės.

Finansavimo šaltinių įvairovė ir jos kryptingą orientavimą į tikslą – aukštąjį išsilavinimą – lemia LAM sistemos subjektų motyvacijos. Valstybė siekia užtikrinti aukštojo mokslo visuomeninį interesą, aukštojo mokslo institucijos – pritraukti geriausius studentus, studentai – įgyti geriausią išsilavinimą. Tačiau siekiant efektyvios (ne formalios) finansinių šaltinių ir iš jų kylančių finansinių priemonių įvairovės, turi būti užtikrintas informacijos prieinamumas, nes realus finansinių instrumentų veikimas yra grindžiamas sistemos subjektų motyvacijomis ir lūkesčiais, kurie reiškiasi atitinkamoje informacinėje aplinkoje.

Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelių vertinimas

LAM finansinio modelio alternatyvos vertinamos remiantis pateiktu finansinio modelio tikslu bei uždaviniais. Toliau straipsnyje trumpai analizuojami iki šiol įvairių suinteresuotų institucijų pasiūlyti LAM finansiniai modeliai ir teisės aktai: Lietuvos mokslo tarybos siūlymas

„Dėl studijų finansavimo tobulinimo“, Rektorių konferencijos priimtas kreipimasis į Lietuvos studentus, Liberalų sąjūdžio siūlymas „Mokslo ir studijų sistemos reformos metmenys“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. balandžio 6 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006–2010 metų plano patvirtinimo“, dr. A. Žalio pateikti Aukštojo mokslo finansavimo reformos metmenys, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 974 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“. Vertinant alternatyvas laikomasi nuostatos, kad valstybė nemokamą aukštąjį mokslą užtikrina atsižvelgdama į esamas finansines galimybes, o konstitucinė nuostata dėl nemokamo aukštojo mokslo užtikrinama įvertinant studijuojančių rezultatus. Analizės rezultatai pateikiami 1–4 lentelėse.

Apibendrinant finansinių modelių alternatyvų vertinimą pabrėžtina, kad tie siūlymai, kuriais valstybė užtikrina tam tikrą finansinį studijų prieinamumą, o studijų įmokos nustatomos decentralizuotai, teikia galimybių studentams racionaliau pasirinkti studijų programas, efektyviau panaudoti valstybės biudžeto lėšas, aukštojo mokslo institucijų konkurencijai, finansinių šaltinių įvairovės plėtrai, gerėti studijų kokybei bei didėti absolventų kompetencijai.

Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelio projekcijos

LAM studijų finansavimo modelis turėtų padėti išspręsti jau minėtus uždavinius ir pasiekti iškeltą tikslą. Identifikuoti finansavimo šaltinius yra neįmanoma nesiejant jų su finansinio modelio dalyvių motyvacijomis ir interesais. Jeigu yra dalyvių motyvacijų ir interesų pusiausvyra, tai turėtų susidaryti finansavimo šaltinių pusiausvyra. Straipsnio apimtis ne-

leidžia išsamiai išnagrinėti dalyvių motyvacijų ir interesų pusiausvyros susidarymo mechanizmo. Todėl apsiribojama tik konstatavimu, kad valstybė atstovauja viešiesiems interesams, o darbdaviai ir studentai – privatesiems. Atitinkamai galima išskirti tokius finansavimo šaltinius: valstybės biudžetas, darbdavių pelnas arba, kai yra mokestinių lengvatų, veiklos kaštai, studentų darbo užmokestis ir jų tėvų lėšos.

Principinės LAM finansavimo modelio nuostatos

Studijų įmoką nustato pačios aukštojo mokslo institucijos. Studijų įmoka neturėtų būti reguliuojama valstybės, nes minimalų studento krepšelio dydį galima nustatyti, o nei didžiausios, nei mažiausios studijų įmokos centralizuotai nustatyti neįmanoma. Pastarosios dydį lems tokie veiksniai:

- aukštosios mokyklos kaštų struktūra,
- aukštosios mokyklos prestižas,
- geografinis veiksnys,
- studento pasirinkimas.

Valstybei norint reguliuoti studijų įmokos dydį, reikėtų pažinti ir tiksliai įvertinti pirmiau išvardytus veiksniai ir jų visumą, tačiau to padaryti beveik neįmanoma.

Studento krepšelis. Iš valstybės biudžeto, naudojant studento krepšelį, reikėtų finansuoti dalį studijų ir mokslo tiesioginių kaštų: tai garantuotų tam tikrą studijų prieinamumą.

Vienerių metų studento krepšelio dydis galėtų būti apskaičiuojamas remiantis dabartine studijų kaštų struktūra, kuri yra nustatyta Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintoje metodikoje (žr. toliau). Dalis studijų tiesioginių kaštų būtų dengiama iš studento krepšelio, o kita studijų ir mokslo tiesioginių kaštų dalis – iš studijų įmokos.

Studento krepšelio dydį riboja du pagrindiniai veiksniai: valstybės finansinės galimybės

Pavadinimas	Lietuvos mokslo tarybos siūlymai	Rektorių konferencijos siūlymai	Liberalų sąjūdžio siūlymai
Finansinių išteklių gavėjas	Aukštojo mokslo institucija	Aukštojo mokslo institucija	Studijuojantis, įstojęs į aukštojo mokslo instituciją, gauna teisę į studento krepšėlį, kurį gali panaudoti studijų kaštams padengti bet kurioje Lietuvos aukštojo mokslo institucijoje
Studijų kainos traktavimas	Studijų kaina suprantama kaip studijų savikaina arba studijų kaštai	Studijų kaštai, kuriuos universitetas turi teisę nustatyti savarankiškai. Studijų kaštai susideda iš mokslinių tyrimų, susietų su studijomis, kaštų ir kitų kaštų	Studijų kaštai bei kiti kaštai, t. y. infrastruktūros ir mokslinių tyrimų kaštai, yra reguliuojami rinkos
Studijų kainos (kaštų) nustatymas	Centralizuotas. Nustatoma fiksuota studijų įmoka visoms studijų programoms	Decentralizuota. Studijų įmoką nustato aukštojo mokslo institucijos	Decentralizuota. Studijų įmoką nustato aukštojo mokslo institucijos
Studijų finansavimo šaltiniai	Valstybės biudžetas ir studijų įmoka	Valstybės biudžetas ir studijų įmoka	Valstybės biudžetas ir studijų įmoka
Studijų finansavimo instrumentai	Remiantis studentų skaičiumi bei valstybės finansinių išteklių galimybėmis skiriama valstybės subsidija. Paskolos iš valstybės ir finansinio tarpininkavimo institucijų. Studijuojančių privačios lėšos. Partnerių lėšos. Socialinės rūpybos lėšos	Valstybės subsidija. Studijuojančių privačios lėšos. Verslo partnerių lėšos	Remiantis valstybės finansinių išteklių galimybėmis bei lygiateisiškumo principu skiriama valstybės subsidija. Paskolos su valstybės garantija iš finansinio tarpininkavimo institucijų. Stipendijos labai gerai ir gerai besimokantiems. Studijuojančių privačios lėšos. Partnerių lėšos. Socialinės rūpybos lėšos

Pavadinimas	A. Žalio pateikti LAM finansavimo reformos metmenys	Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006–2010 metų plano nuostatos
Finansinių išteklių gavėjas	Tiksliai nenurodoma, bet iš konteksto galima suprasti, kad tai aukštojo mokslo institucija	Tiksliai nenurodoma, bet iš konteksto galima suprasti, kad tai aukštojo mokslo institucija
Studijų kainos traktavimas	Tiksliai studijų kainos struktūra nenurodoma, bet tekste netiesiogiai duodama nuoroda į Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006–2010 metų plano nuostatas	Plano 15.1. punkte teigiama, kad „asmens mokymąsi valstybinių aukštųjų mokyklų pagrindinėse, vientisosiose ir antrosios pakopos studijose valstybė remia finansuodama dalį jo studijų išlaidų – ne daugiau kaip 220 kreditų (išskyrus Lietuvos Respublikos ar tarptautinių teisės aktų nustatytus atvejus) apimties studijas, šią apimtį viršijančių studijų išlaidas moka pats asmuo“, o 16.1. punkte teigiama, kad „visų studijų formų studentų, studijuojančių valstybės biudžeto lėšomis valstybinėse aukštosiose mokyklose, <...>, studijų išlaidas sudaro dvi dalys: studijų įmoka ir studijų krypties kainos dalis, kurios nepadengia studijų įmoka“
Studijų kainos (kaštų) nustatymas	Tekste minimas tik vienas studijų kaštų padengimo šaltinis – studijų įmoka. Ji turi būti vienoda visiems vienos aukštosios mokyklos studentams. Tekste taip pat tiksliai nepasakoma, tai centralizuotai ar decentralizuotai nustatoma įmoka. Atsižvelgiant į kontekstą, manytina, kad ši įmoka yra nustatoma centralizuotai kiekvienai aukštojo mokslo institucijai	Apie studijų kainos (kaštų) nustatymo būdą tekste neužsimenama
Studijų finansavimo šaltiniai	Valstybės biudžetas ir studijų įmoka	Valstybės biudžetas ir studijų įmoka
Studijų finansavimo instrumentai	Lengvatinė paskola, pakankama studijų įmokai valstybinėje aukštojoje mokykloje sumokėti. Mokestinės lengvatos, susijusios su paskolos grąžinimu	Paskolos pragyvenimo išlaidoms. Paskolos lengvatinėmis sąlygomis, kai už studentus laiduoja valstybė. Socialinės paramos lėšos, skirtos maitinimo įstaigoms dotuoti, bendrabučiuose gyvenančių studentų iš nepasiturinčių šeimų gyvenamojo ploto naudojimo išlaidoms apmokėti. Kitos lengvatos. Vardinės stipendijos itin gerai besimokantiems studentams

Pavadinimas	Lietuvos mokslo tarybos siūlymai	Rektorių konferencijos siūlymai	Liberalų sąjūdžio siūlymai
Studijų prieinamumas	Studijų prieinamumas yra užtikrinamas valstybės lėšomis padengiant dalį studijų kaštų, kurių nepadengė studijų įmoka. Kadangi studentai moka fiksuotą studijų įmoką, tai studijų prieinamumas būtų matuojamas studijų įmokos dydžiu	Studijų prieinamumas yra užtikrinamas aukštojo mokslo institucijai skiriant valstybės finansavimą	Studijų prieinamumas yra užtikrinamas valstybės lėšomis, naudojant studentų krepšelio finansinį instrumentą. Likusią kaštų dalį padengia studijų įmoka
Aukštųjų mokyklų konkurencija	Kadangi šioje konkurencijoje dalyvauja ir studentai, jų informuotumas aukštojo mokslo institucijų konkurencijai yra svarbus. Konkurencijos efektyvumas yra susijęs ir su kitais finansavimo aspektais, t. y. studentų racionalių pasirinkimų, skaidria studijų kaštų struktūra, informacijos apie studijas viešu pateikimu. Vertinant siūlymus konkurencijos požiūriu teigtina, kad labiausiai konkurenciją skatintų Liberalų sąjūdžio pasiūlymų įgyvendinimas. Kiek mažiau prie konkurencijos skatinimo prisidėtų LMT siūlymų įgyvendinimas, nes jis menkiau aktyvintų studentų motyvacias renkantis aukštojo mokslo instituciją. Rektorių konferencijos siūlymai yra mažiau detalūs šiuo aspektu, todėl konkurencijos požiūriu juos yra sunkiau vertinti		
Studijuojančiųjų motyvacija	Dėl šiuose siūlymuose pateikiamos gana neaiškios informacijos apie studijų kaštus, studentų motyvacija skatinama santykiškai silpniausiai		Dėl aiškesnės informacijos apie studijų kaštus šiuose siūlymuose studentų motyvacija skatinama santykiškai stipriausiai
Lėšų panaudojimo efektyvumas	Lėšų panaudojimo efektyvumą, kaip ir finansavimo šaltinių ir instrumentų įvairovę, lemia racionalus sistemos dalyvių pasirinkimas, kurį skatina informacijos išsamumas. Todėl dėl suinteresuotų grupių spaudimo santykiškai efektyviausiai lėšos būtų panaudojamos atsižvelgus į Liberalų sąjūdžio siūlymus, o mažiausiai efektyviai būtų panaudojamos atsižvelgus į LMT pasiūlymus		
Finansavimo šaltinių įvairovė	Visuose siūlymuose yra galima pakankama finansavimo šaltinių ir finansinių instrumentų įvairovė, bet jų realus veikimas yra grindžiamas sistemos dalyvių lūkesčiais. Kadangi Liberalų sąjūdžio siūlymuose dalyvių lūkesčiai yra išreikšti tiksliausiai, tai finansinių šaltinių ir finansinių instrumentų įvairovė šiuo atveju santykiškai bus didžiausia. LMT siūlymuose studentui gali būti sunku suvokti, kodėl jam reikia mokėti nustatyto dydžio fiksuotą studijų įmoką. Be to, ši įmoka keičiantis valstybės finansinėms galimybėms taip pat keisis. Jeigu studentas finansavimo šaltinių ieškos neturėdamas išsamios informacijos, tai gali trukdyti atsirasti finansavimo šaltinių ir instrumentų įvairovei. Rektorių konferencijos siūlymai šiuo požiūriu yra panašūs į LMT siūlymus, tad jie vertintini panašiai		

Pavadinimas	A. Žalio pateikta aukštojo mokslo finansavimo reforma	Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006–2010 metų plano nuostatos	
Studijų prieinamumas	Studijų prieinamumą siūloma užtikrinti, remiantis Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006–2010 metų plano nuostatomis	<p>Studijų prieinamumo esmė yra išreikšta 16.1., 16.3., ir 17 punktuose. 16.1. punkte: nustatomas studijų įmokos dydžio barjeras, kurį viršijus, neatsižvelgiant į pasirinktą studijų programą, studentas gauna valstybės subsidiją likusiai studijų kaštų daliai padengti. Manoma, kad studijų įmokos dydžio nustatymas ir likusios kaštų dalies padengimas iš valstybės biudžeto ribos informacijos apie studijų kaštus skleidą. Dėl informacijos apie studijų kaštus iškraipymo nukentės ir studijų prieinamumas. Plano 16.3. punkte siūloma „sudaryti galimybes visiems valstybinių aukštųjų mokyklų studentams gauti paskolas, kurių užtekę studijų įmokoms sumokėti, ir svarstyti jų kompensavimo galimybes“ Autorių nuomone, šie du plano punktai studijų prieinamumo užtikrinimo kaštus perkelia studijuojantiems, Manoma, kad valstybė, siekdama studijų prieinamumo, turėtų pagal savo finansines išgales užtikrinti minimalų studijų prieinamumą, o ne kurti barjerus nustatinėdama studijų įmoką. Skirtumas yra labai svarbus, nes valstybei garantavus minimalų studijų prieinamumą, finansinio mechanizmo dalyviams yra suteikiama galimybė gauti išsamesnę informaciją apie studijų kaštus. Toks informacijos išsamumas ne tik paveiktų studijų programų rinkimosi racionalumą, bet ir pagyvintų aukštojo mokslo institucijų konkurenciją.</p> <p>17 punkte, siekiant studijų prieinamumo, yra siūloma esamą stipendijų ir paskolų pragyvenimo išlaidoms sistemą orientuoti į socialinę paramą studentams</p>	
Aukštųjų mokyklų konkurencija	Vertinant šiuos du siūlymus aukštojo mokslo institucijų konkurencijos skatinimo požiūriu, teigtina, kad jie stengiasi užtikrinti tam tikrą studijų prieinamumo lygį, bet kiti konkurencijos veiksniai, t. y. racionalus studentų pasirinkimas, skaidri studijų kaštų struktūra, informacijos apie studijas prieinamumas ir išsamumas, nėra skatinami. Todėl aukštojo mokslo institucijų konkurencija būtų silpna		
Studijuojančiųjų motyvacija	Daroma prielaida, kad padidėjusi studijų įmoka padidins studijuojančiųjų motyvaciją ne tik renkantis studijų programą, bet ir studijuojant	Plano nuostatose apie studijuojančiųjų motyvaciją tiesiogiai nekalbama	
Lėšų panaudojimo efektyvumas	Lėšų panaudojimo efektyvumą, kaip ir finansavimo šaltinių ir instrumentų įvairovę, lemia racionalus sistemos dalyvių pasirinkimas, kurį skatina informacijos išsamumas. Todėl, įgyvendinus plano nuostatas, dėl suinteresuotų grupių spaudimo išteklių efektyviau nebus panaudojami		
Finansavimo šaltinių įvairovė	Manytina, kad formaliai šie du požiūriai neriboja finansavimo šaltinių įvairovės, nes už studijų įmokos finansinių instrumentų radimą yra atsakingi studijuojantys. Bet siekiant efektyvios (ne formalios) finansinių instrumentų įvairovės, turi būti užtikrinta ir kita esminė sąlyga, t. y. informacijos prieinamumas. Informacijos prieinamumo šie du požiūriai plačiau neanalizuoja		

ir studentų skaičius. Įstojusiam į Lietuvos aukštąją mokyklą asmeniui studento krepšelis suteikia teisę tam tikrais metais pretenduoti į tam tikrą lėšų sumą, kuri gali būti panaudojama tik studijoms toje Lietuvos aukštojoje mokykloje apmokėti. Taigi studento krepšelis yra fiksuoto metinio dydžio, kuris apskaičiuojamas valstybės biudžeto lėšas studijoms ir mokslui, tiesiogiai susijusiam su studijomis, padalijus iš studijuojančių studentų skaičiaus. Siekiant lygaus studijų prieinamumo užtikrinimo, studento krepšelio dydis turėtų būti nustatytas vienodas visiems visų studijų programų studentams. Taigi valstybė, siekdama atstovauti visuomenės interesams, pavyzdžiui, studijų prieinamumo, stabilumo ir kokybės, galėtų užtikrinti minimalų krepšelio dydį visoms studijų programoms. Atsižvelgdama į būsimo specialistų poreikio projekcijas, valstybė taip pat galėtų kai kurioms studijų programoms nustatyti aukštesnį nei minimalus krepšelio dydį. Suprantama, kad tokiu atveju visuomenė turi būti pasiryžusi patirti tam tikrus valstybinio reguliavimo kaštus. Pasiryžimas patirti tokius kaštus priklausytų nuo informacijos, cirkuliuojančios aukštojo mokslo studijų erdvėje, kiekio ir kokybės. Tačiau pažymėtina, kad valstybės galimybė reguliuoti studentų studijų programų pasirinkimą gali ir likti tik galimybe, realiai neduodančia norimo rezultato. Mat studentų apsisprendimui studijuoti ir pasirinkti programą studijų, pirmiausia turi įtakos tokie veiksniai – tėvų išsilavinimas ir akademinis pasirengimas. Finansinės paskatos šiuo atveju atlieka ne pirmą vaidmenį. Įvairiose šalyse atliktų studentų pasirinkimo tyrimų rezultatai rodo, kad studentai būtų nusprendę tęsti aukštojo mokslo studijas net ir tuo atveju, jei visiems nebūtų teikiama valstybės parama ar nebūtų galimybės gauti grantų (Vossensteyn, 2005). Be to, kaip rodo kitų šalių patirtis, valstybei siekiant skatinti studentus pasi-

rinkti, pavyzdžiui, tikslųjų ir inžinerinių mokslų studijas, finansinės paskatos neduoda numatomų rezultatų (Vossensteyn, 2005). Autorių nuomone, studijų programų pasirinkimo reguliavimas turėtų prasidėti dar bendrojo lavinimo metu: formuojant abiturientų požiūrį į tam tikras studijų programas. Kriatiškai ir savarankiškai mąstantys būsimeji studentai padėtų valstybinio mastu išvengti „bandos efekto“ renkantis aukštojo mokslo studijų kryptis ir studijų programas bei sumažinti atotrūkį tarp darbo rinkos poreikių ir pareigiamų specialistų kvalifikacijų.

Stipendijos studijuojančių motyvacijoms didinti. Galėtų būti taikomos dvejopos stipendijos:

- Valstybinė stipendija už pažangumą (toliau – stipendija).
- Socialinė stipendija.

Pažangumo stipendija skatintų studentus gerai mokytis bei prisidėtų prie talentų ugdymo. Ši stipendija turėtų tik vieną kriterijų – pažangumą. Tokią stipendiją galėtų gauti tik 10 procentų geriausiai valstybinius abiturientų egzaminus išlaikiusių abiturientų. Stipendijos dydis priklausytų nuo to, kokią studijų programą ir Lietuvos aukštojo mokslo instituciją pasirinko abiturientas. Ši stipendija galėtų būti skiriama visam studijų laikotarpiui, įvertinant tarpinius – semestrinius ir metinius – studijų rezultatus. Studento pažangumui kritus iki tam tikro nustatyto lygio, ši stipendija turėtų virsti paskola.

Studijų prieinamumui įgyvendinti turėtų būti naudojama ir socialinės rūpybos sistema, teikianti *socialines stipendijas*. Socialinės stipendijos dydis turėtų būti siejamas su vidutiniu studijų įmokos dydžiu, bet neviršyti tam tikros nustatytos sumos. Socialinę stipendiją administruotų Socialinių reikalų ir darbo ministerija.

Paskolos studijų įmokai ir kitiems kaštams padengti. Skirtinos dvejopos paskolos:

- Valstybinės.

- Paskolos, teikiamos privačių finansinio tarpininkavimo institucijų.

Valstybinės paskolos (valstybės garantuojamos, beprocentės ir pan.), atsižvelgiant į studijų rezultatus, galėtų tapti visa arba daline subsidija studijoms. Paskolą gražinti būtų pradedama baigus studijas, bet ne iškart, o tik tada, kai absolvento pajamos pasiektų tam tikrą nustatytą lygį.

Devyniasdešimt procentų esamo stipendijų fondo turėtų būti skirta Valstybiniam mokslo ir studijų fondui. Taip geriau būtų galima patenkinti studijuojančiųjų paklausą paskoloms, nes, įteisinus didesnę mokesčių už studijas, tikėtina, kad fondo paskolos studijų išlaidoms padengti taps kur kas populiareesnės ir reikės didesnių finansinių išteklių. Be to, teikiamos paskolos didins studijų prieinamumą mažiau pasiturintiems visuomenės sluoksniams. Gražinamos paskolos padidins fondo finansinį pajėgumą ateityje.

Teikiamos privačių finansų institucijų paskolos studijoms būtų imamos studento asmenine rizika, tačiau jų gražinimą garantuotų valstybė. Paskolos gražinimas prasidėtų praėjus tam tikram nustatytam laikotarpiui po studijų baigimo. Studentas turėtų teisę atsisakyti paskolos, jeigu atsirastų galimybė ją pakeisti kitais finansiniais šaltiniais.

Studijuojančiojo lėšos. Manoma, kad šiuo lėšų šaltiniu bus naudojamosi tokiais atvejais: pirma, negavus valstybės socialinės paramos; antra, dėl tam tikrų priežasčių atsisakius banko studijų kredito komercinėmis sąlygomis; trečia, negavus paskolos iš Valstybinio mokslo ir studijų fondo; ketvirta, nesant kaupiamojo studijų draudimo lėšų. Ši loginė atvejų seka apibrėžia galimo finansavimo būdo pasirinkimo galimybes.

H. Vossensteyn (Vossensteyn, 2005), tyręs įvairių socialinių sluoksnių studentų reakciją į studijų įmokų dydį, finansinę valstybės pagalbą, valstybines ir komercines studijų paskolas, stipendi-

jas ir pan., pažymi, kad studijuojantys pasižymi mažu ribiniu polinkiu skolinis studijų išlaidoms padengti. Tai reiškia, kad net ir pasiūlius palankias skolinimosi sąlygas, studentai vengia skolinis iš finansinio tarpininkavimo institucijų.

Mažas ribinis polinkis skolinis dažnai lemia tai, kad studentai renkasi kitą studijų finansavimo šaltinį: darbo pajamas, dirbant ne visą darbo dieną. Kitų Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo problemų kontekste spręstina ir ši Lietuvai aktuali problema, nes studentams skiriant dalį laiko neakademiniam darbui nukenčia jų studijos. Tokiu atveju išliktų grėsmė, kad aukštojo mokslo absolventų įgyjamos kompetencijos nevisiškai atitiks verslo ir visuomenės poreikius.

Verslo lėšos. Šios lėšos būtų gaunamos su-tartiniu pagrindu už atliktus darbus ir būtų naudojamos įvairiems (pagal poreikį) kaštams padengti, dalis lėšų būtų skiriama institucijos infrastruktūrai plėtoti. Privačiais (naudos) motyvais vadovaudamiesi verslininkai galėtų apmokėti esamo ar būsimo darbuotojo studijų išlaidas ir taip prisidėti prie aukštojo mokslo studijų finansavimo. Svarbu, kad valstybė verslininkams, prisidedantiems prie aukštojo mokslo institucijų finansavimo, pasiūlytų labai aiškias mokestinių lengvatų nuostatas.

LAM finansinis modelis

Apibendrinant finansavimo šaltinius ir siekiant spręsti universitetinių aukštųjų mokyklų finansavimo problemas ir gerinti studijų kokybę, absolventų kompetencijas, studijų prieinamumą, siūlomas šis finansinis modelis:

$$K = \frac{\beta}{N^s} + \gamma, \quad \epsilon \geq 0, \quad \varphi \geq 0,$$

$$\gamma = \delta + \epsilon + \varphi + \phi, \quad \delta \geq 0, \quad \phi \geq 0,$$

čia: κ – studijų kaštai („sintetinė“ studijų kaina),

$$A = \kappa \times N', \gamma \geq 0.$$

$\frac{\beta}{N^s}$ – studento krepšelis: valstybės biudžeto asignavimų studijų (pagal pakopą) išlaidoms (β) ir sąlyginių dieninių pirmosios (atitinkamai antrosios ir trečiosios) studijų pakopos studentų skaičiaus (N^s) santykis (apskaičiuojamas tik pirmais metais, o vėliau keičiamas tik pats krepšelio dydis);

γ – studijų įmoka, kurią studentas gali sumokėti gaunama valstybine stipendija už pažangumą (δ) arba gaunama valstybės socialine studijų stipendija (ϵ), arba / ir Valstybinio mokslo ir studijų fondo bei finansinio tarpininkavimo paskolomis (ϕ), arba / ir privačiomis lėšomis (ψ);

A – universitetinių aukštųjų mokyklų studijų išlaidų finansavimas;

N' – faktinis dieninių pirmosios ir antrosios studijų pakopų studentų skaičius.

Atsižvelgiant į siūlomą LAM finansinį modelį ir jo nuostatas, manoma, kad šis finansinis modelis padėtų išspręsti Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo problemas, kurias galima trumpai apžvelgti remiantis 2007 metų duomenimis.

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos pateikti duomenys rodo, kad aukštųjų mokyklų studijų lėšų 2007 metams poreikis buvo 496,147 mln. litų. Tačiau šią lėšų sumą reikėtų traktuoti tik kaip orientacinę finansavimo gairę ateičiai – skaičiavimai paremti Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarime³ įteisintų akademinį darbuotojų kvalifikacinės sudėties, universitetinių pagrindinių studijų krypčių grupių ir kitų koeficientų maksimaliomis reikšmėmis, jos dažnai yra susitarimo objektas.

³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2006, Nr. 108-4114.

Pagal Švietimo ir mokslo ministerijos pateiktą informaciją, 2007 m. buvo skirta 215,979 mln. litų studijų išlaidoms (43,5 proc. poreikio). Akivaizdu, kad yra atotrūkis (280,168 mln. litų) tarp studijų lėšų poreikio ir faktinio finansavimo iš valstybės biudžeto.

Atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos 2007 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymą⁴ ir Švietimo ir mokslo ministerijos duomenis, galima teigti, kad gryniesi valstybės biudžeto asignavimai, skirti keturiolikai šalies universitetų / akademijų, atskaičius turtui įsigyti skirtas lėšas, buvo 507,408 mln. litų. Kadangi universitetų / akademijų studijų išlaidoms 2007 m. skirta 215,979 mln. litų, tai kitoms universitetinių aukštųjų mokyklų išlaidoms liko 291,429 mln. litų valstybės biudžeto asignavimų, iš jų 109,125 mln. litų skirta studentams remti (stipendijoms). Galima teigti, kad didžiąją dalį studijų išlaidų poreikio būtų galima patenkinti tam naudojant lėšas, skirtas kitoms, ne studijų, išlaidoms padengti (ypač turint omenyje, kad išlaidos studentams remti sudaro 37,44 proc. šių išlaidų). Deramas dėmesys turėtų būti skiriamas esamų finansinių šteklių, skirtų universitetinėms aukštosios mokykloms finansuoti, paskirstymo struktūros peržiūrai.

Būtina paminėti dar vieną svarbų studijų išlaidų finansavimo šaltinį – Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo (MSF) teikiamas paskolas studijų įmokoms, gyvenimo išlaidoms ir studijoms užsienyje. Remiantis MSF suteikta informacija, 2007 m. fondas galėjo suteikti paskolų studijų įmokoms, gyvenimo išlaidoms ir studijoms užsienyje 24,6 mln. litų. Be to, šio fondo prognozės rodo, kad dėl gaunamų palūkanų ir paskolų grąžinimo jo finansinės galimybės kasmet didės. Nors MSF paskolų port-

⁴ Valstybės žinios. 2006, Nr. 138-5267.

felio struktūroje dominuoja paskolos gyvenimo išlaidoms (apie 80 proc.), o paskolų studijų įmokoms populiarumas mažesnis, būtų tikslinga skirti fondo lėšų ir studijų išlaidoms finansuoti. Tikėtina, kad didėjant studijų įmokos dydžiui šios rūšies paskolų paklausa turėtų padidėti.

Taigi, siekiant didinti universitetinių aukštųjų mokyklų studijų finansavimą, visų pirma reikėtų panaudoti studentams remti (stipendijoms) skirtas lėšas bei Valstybinio mokslo ir studijų fondo lėšas (2007 m. pavyzdžiu – atitinkamai 109,125 mln. litų ir 24,6 mln. litų). Bendras šių papildomų lėšų panaudojimas (133,725 mln. litų) sumažintų atotrūkį tarp studijų lėšų poreikio ir faktinio finansavimo iš valstybės biudžeto nuo 280,168 mln. litų iki 146,433 mln. litų. Peržiūrėjus esamų finansinių išteklių paskirstymo struktūrą (turint detalesnę informaciją apie universitetinių aukštųjų mokyklų finansavimo paskirstymą), būtų galima visiškai patenkinti studijų išlaidų poreikį, kuris dabar yra 496,147 mln. litų. Tačiau, nepavykus tinkamai perskirstyti universitetams finansuoti skiriamas lėšas, likusį 146,433 mln. litų studijų išlaidų poreikio finansavimo stygių tektų dengti privačiomis studentų įmokomis (jos siūlomame modelyje pažymėtos γ). Atsižvelgus į tai, kad sąlyginis valstybės visiškai ir iš dalies finansuojamų pirmos ir antros studijų pakopų studentų skaičius 2007 m. buvo 78 171, vidutiniškai kiekvienam studentui tektų papildomai sumokėti po 1874 litus per metus arba po 156 litus per mėnesį (*ceteris paribus*, t. y. jeigu kitos sąlygos nesikeičia). Skaičiuojant šią vidutinę studijų įmoką nebuvo atsižvelgta į trečios pakopos studentų skaičių, nes manoma, kad šios pakopos studentai už gaunamas aukštesniojo akademinio lygio žinias turėtų mokėti didesnę studijų įmoką. Be to, apskaičiuotas vidutinis studijų įmokos dydis turėtų būti diferencijuojamas pagal studijų sričių kryptis.

Jei norintysis studijuoti neįgyja teisės į studento krepšėlį, jo studijų įmoka (γ) turi padengti ir studento krepšėlį, ir tą studijų kaštų dalį, kuri nėra padengiama iš krepšelio.

Pradėjus veikti reformuotam Lietuvos aukštojo mokslo studijų finansavimo modeliui būtų suderintos šio modelio subjektų motyvacijos, t. y. kiekvienas subjektas būtų orientuotas siekti studijų prieinamumo, studijų kokybės ir absolventų kompetencijos. Taip pat visi turimi Lietuvos aukštojo mokslo sistemos finansiniai ištekliai (studento krepšelis, studijų įmokos, stipendijos, mokamos iš valstybės biudžeto, paskolos) būtų skirti minėtiems tikslams pasiekti. Taigi būtų derinama subjektų motyvacijos ir finansinių išteklių struktūra.

Modelio tinkamumas iškeltiems uždaviniams spręsti

Studijų prieinamumo užtikrinimas. Studijų prieinamumas būtų užtikrinamas valstybės biudžeto lėšomis naudojant kelis finansinius instrumentus:

- studento krepšėlių.
- stipendijas ir / arba
- valstybines paskolas.

Aukštųjų mokyklų konkurencijos dėl geriausių studentų skatinimas. Manoma, kad kiekvienai aukštojo mokslo institucijai yra svarbus joje studijuojančių studentų žinių lygis, nes geresni studentai turi įtakos siekiant pritraukti geresnį personalą (pedagoginį, mokslo, administracinį)⁵. Nuo personalo kompetencijos tiesiogiai priklauso studijų ir dėstymo turinys, aukštojo mokslo institucijos aktyvumas moks-

⁵ Suprantama, kad ne tik geriausi studentai, bet ir kitos sąlygos lemia geriausio personalo pritraukimą į aukštąją mokyklą, bet šio proceso pradžia yra geriausių studentų atsiliepimai apie vieną ar kitą aukštąją mokyklą.

lo srityje, absolventų kompetencijos lygis, jų išdarbinimo galimybės, gaunamų pajamų lygis. Šiai informacijai pasklidus studijų erdveje, keičiasi studijuojančiųjų lūkesčiai vienos ar kitos aukštojo mokslo institucijos atžvilgiu. Aukštojo mokslo institucijas studijuojantieji pradeda neoficialiai ranguoti patys. Taigi po tam tikro laiko vienų aukštojo mokslo institucijų konkurencinis patrauklumas sustiprėja, o kitų – susilpnėja.

Studijuojančiųjų motyvacijos didinimas. Pagal siūlomą modelį studijuojančiųjų motyvacijai turėtų įtakos šie veiksniai: supratimas, kad turima teisė į studento krepšelį; noras studijuoti su geriausiai studentais; suvokimas, kad studijuojama aukštojo mokslo institucijoje, kurioje studijos yra organizuojamos efektyviai; žinojimas, kad, baigus aukštojo mokslo instituciją, bus palyginti nesunku gauti darbą; galima pereiti studijuoti į kitą aukštąją mokyklą, kartu „išsinešant“ studento krepšelį, jeigu studijuojančio lūkesčiai aukštojo mokslo institucijoje nėra patenkinami.

Taigi studentai, remdamiesi teise į studijų kaštų dalies padengimą ir vertindami visumą kitų kriterijų, tarp jų ir studijų įmokų dydį, patys formuos savo motyvacijų derinimo (-si) mechanizmą.

Valstybės biudžeto lėšų panaudojimo efektyvumo skatinimas. Toks skatinimas remiasi studentų lūkesčių patenkinimu. Jeigu aukštojo mokslo institucijos supranta, kad gerai besimokančių studentų skaičius yra jų veiklos pagrindas, tai šių institucijų išteklių skiriami siekti geresnės studijų kokybės ir didinti absolventų kompetenciją. Efektyvumas taip pat bus skatinamas nustatant studijų įmokos dydį: aukštojo mokslo institucija konkuruodama dėl studentų bus priversta remtis ir objektyviais studijų įmokos nustatymo veiksniais, t. y. bendrujų studijų kaštų struktūra.

Studijų finansavimo šaltinių įvairovės didinimas. Pateikiamas modelis įteisina du studijų finansavimo šaltinius: valstybės biudžeto lėšas ir studijų įmokas. Modelyje numatyti finansiniai studijų kaštų padengimo instrumentai yra studento krepšelis, valstybinės stipendijos, Valstybinio mokslo ir studijų fondo paskolos, socialinė stipendija, privačios lėšos ir paskolos iš finansinio tarpininkavimo institucijų. Dalis studijų finansavimo instrumentų (studento krepšelis, paskolos iš Valstybinio mokslo ir studijų fondo, stipendijos) yra iš valstybės biudžeto, o kiti studijų įmokos padengimo instrumentai gautini paties studijuojančiojo.

Pagal modelį valstybės biudžeto lėšos būtų naudojamos studento krepšelio išlaidoms padengti, Valstybinio mokslo ir studijų fondo paskoloms, socialinėms stipendijoms bei stipendijoms už mokymosi pažangumą. Studijuojančio sąskaita ir rizika gautos lėšos būtų naudojamos studijų įmokoms padengti.

Finansiniame modelyje visi finansavimo šaltiniai turėtų būti suderinti taip, kad neiškreiptų modelio subjektų motyvacijos sistemos. Studijų finansavimo struktūroje susikerta tokios interesų grupės: valstybė, studijuojantieji, aukštosios mokyklos ir socialiniai partneriai. Galima prielaida, kad kiekviena interesų grupė per savo subjektų struktūrą siekia efektyviausiai panaudoti šiuos išteklius. Studijų prieinamumą valstybė turėtų reguliuoti nustatydama minimalų studento krepšelį, o ne minimalią studijų įmoką. Pastarąją politiškai labai sunku reguliuoti, tad gresia realus pavojus, kad aukštojo mokslo studijų sistemoje vėl atsirastų finansinių išteklių trūkumo ir neracionalaus studijų programų pasirinkimo problemų.

Išvados

Žmogiškieji išteklių yra vienas iš pagrindinių veiksmų, lemiančių ilgalaikį ekonomikos au-

gimą, todėl neatsitiktinai pastebimos pasaulio šalių pastangos suteikti aukštąjį išsilavinimą savo piliečiams ir taip kelti darbo jėgos kvalifikaciją. Tačiau didėjantis studentų skaičius ne tik rodo aukštojo mokslo „demokratizaciją“ ir masiškumą, bet kartu didina aukštojo mokslo sistemos atitinkamų intelektualinių ir finansinių išteklių poreikį. Šių išteklių problemą šalys sprendžia atsižvelgdamos į savo nacionalinės aplinkos ypatumus. Apibendrinant įvairių šalių patirtį sprendžiant aukštojo mokslo finansinio aprūpinimo problemą, galima išskirti dvi pagrindines tendencijas: pirma, vis daugiau valstybių, nepajėgdamos ar nenorėdamos skirti daugiau biudžeto lėšų aukštajam mokslui finansuoti, skatina pačių studentų dalyvavimą finansuojant savo studijas, antra, laipsniškai didinami studentų įnašai.

Lietuvoje finansinių aukštojo mokslo išteklių problemai spręsti siūlomi įvairūs LAM finansiniai modeliai. Juos palyginus pažymėtina, jog siekiant efektyviau naudoti valstybės biudžeto lėšas ir užtikrinti aukštojo mokslo institucijų konkurenciją labiau tinka tam tikrą valstybės užtikrinamą finansinį studijų prieinamumą lygį ir decentralizuotą studijų įmokų nustatymą numatantys modeliai.

Apžvelgus Lietuvos aukštojo mokslo finansavimą, peršasi išvada, kad, peržiūrėjus esamų finansinių išteklių paskirstymo struktūrą, būtų galima visiškai patenkinti studijų išlaidų poreikį. Nepavykus efektyviai perskirstyti universitetams finansuoti skiriamų lėšų, studijų išlaidų poreikio finansavimo stygių tektų dengti pri-

vačiomis studentų įmokomis. Straipsnio autorių siūlomas finansinis modelis numato, kad studijų įmoka būtų dengiama iš kelių šaltinių: gaunamos valstybinės stipendijos už pažangumą, valstybės socialinės studijų stipendijos, Valstybinio mokslo ir studijų fondo bei finansinio tarpininkavimo paskolų, privačių lėšų. Vis dėlto, reformuojant Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo mechanizmą, nereikėtų išskirtinai pasikliauti finansinio tarpininkavimo paskolomis, nes, kaip rodo įvairiose šalyse atlikti tyrimai, studentų ribinis polinkis skolintis yra gana mažas.

Studijų finansavimo mechanizmas, grindžiamas jo subjektų interesų derinimu, turėtų prasidėti nuo informacijos asimetriškumo mažinimo veiksnių, t. y. vyriausybės įgaliotų institucijų informacijos skelbimo apie valstybės poreikį studijoms, darbo rinkos tendencijas, demografines tendencijas ir pan. Aukštojo mokslo institucijos savo ruožtu turėtų skelbti savo studijų programas, priėmimo ir studijavimo sąlygas, studijų kainą. Socialiniai partneriai periodiškai informuotų apie laisvas darbo vietas, paklausias profesijas ir joms reikalingas kompetencijas. Tobulesnės informacijos terpė ne tik sumažintų nepageidautinų šalutinių studijų rinkos veikimo padarinių atsiradimo tikimybę, bet ir palengvintų ir paspartintų studijų pasirinkimą, paskatintų aukštojo mokslo institucijų ir jose studijuojančiųjų konkurenciją. Tokia informacijos terpė kiekvienam studijų finansavimo sistemos subjektui turėtų sudaryti pamatines sąlygas priimti jo interesus užtikrinančius sprendimus.

LITERATŪRA

1. Barro, R. and Sala-I-Martin, X. *Economic growth* – New York, McGraw-Hill, 1995.
2. The brains business. *The Economist*, September 10th, 2005.
3. Kaiser, F. and O. Heron, H. Myths and methods on access and participation in higher education in international comparison. Thematic report, Center for Higher Education Policy Studies, October 2005, Enschede, Netherlands.
4. Lietuvos mokslo tarybos 2007 01 18 d. nutarimas. „Dėl studijų finansavimo tobulinimo“. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 01 17]: http://www.lmt.lt/NAUJIE-NOS/LMT%20siulymai%20studiju%20finansu_final.doc
5. Lietuvos universitetų rektorių konferencijos kreipimasis į Lietuvos studentus. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 01 17]: http://www.lurk.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=138&Itemid=42
6. Konferencijos „Mokslas ir studijos – pokyčiai Lietuvos ateičiai“ medžiaga, 2006 m. lapkričio 8 d. Prieiga per internetą [žiūrėta 2007 01 17]: www.lms.lt/skiltyra/showfile.php?id=347.
7. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 335 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtos 2006–2010 metų plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006 04 05, Nr. 39-1394.
8. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 974 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006 10 11, Nr. 108-4114.
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 335 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtos 2006–2010 metų plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006 04 05, Nr. 39-1394.
10. Lietuvos Respublikos 2007 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 138-5267.
11. Miliauskas G., Celov D. (2006). Lietuvos ūkio ilgalaikė plėtra ir ES parama *Europos Sąjungos parama: Lietuvos galimybės*. Red. R. Brastavičienė, M. Dautartienė ir V. Mickienė – Vilnius: Versus aureus.
12. Vossensteyn, H. Perceptions of student price-responsiveness. A Behavioural economics exploration of the relationships between socio-economic status, perceptions of financial incentives and student choice. Published by CHEPS/UT, Postbus 217,7500 AE Enschede, 2005.
13. Zora, P. *Germany: New university tuition fees threaten students with poverty*. <http://www.wsws.org/articles/2007/mar2007/tuit-m10.shtml>
14. Žalys, A. Aukštojo mokslo finansavimo reforma: problemos ir siūlymai. Prieiga per internetą 2007 01 23: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/57127>, <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/57140> [žiūrėta 2007 01 23].

LITUOVOS AUKŠTOJO MOKSLO FINANSAVIMO MODELIO PROJEKCIJOS

Linas Čekanavičius, Artūras Grebliauskas, Giedrius Miliauskas

Santrauka

Straipsnis skiriamas itin aktualiai Lietuvos aukštojo mokslo (LAM) sistemos pertvarkos problematikai, gilesniam žvilgsniui į vieną iš svarbiausių, atraminį šios sistemos elementą – jos finansavimo modelį. Autoriai remiasi prielaida, kad LAM finansavimo modelio tikslas – aprūpinti aukštojo mokslo sistemą adekvaciais finansiniais ištekliais, užtikrinančiais visuomenės poreikius atitinkančią studijų ir mokslinių tyrimų paslaugų kokybę bei apimtį. Straipsnyje apžvelgiama užsienio šalių aukštojo mokslo finansavimo patirtis, įvertinami jų pranašumai ir trūkumai. Pažymima, kad esminis amerikietiško modelio pranašumas yra jo suteikiamas aiškios, akademinės rinkos veikimu pagrįstos paskatos aukštojo mokslo institucijų tarpusavio

konkurencijai, jo trūkumas ir kartu skandinaviško modelio privalumas – studijų prieinamumo ribotumas. Konstatuojama, kad vis daugiau pasaulio šalių, anksčiau finansavusių aukštąjį mokslą iš biudžeto, pereina prie mišraus finansavimo modelio, skatinančio pačių studentų dalyvavimą finansuojant savo studijas. Straipsnyje taip pat pateikiama išsami kritinė įvairių institucijų siūlomų Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelių apžvalga, tiriamos aukštojo mokslo sistemos subjektų motyvacijos ir jų derinimo mechanizmas. Akcentuojama, kad studijuojantys yra centrinė aukštojo mokslo sistemos ašis, lemianti interesų suderinimo mechanizmą. Straipsnyje siūlomas ir pagrindžiamas naujas LAM finansavimo modelis, kuriuo siekiama suderinti sąpręsti

šiuos esminius uždavinius: garantuoti studijų prieinamumą, skatinti aukštųjų mokyklų konkurenciją, studijuojančiųjų motyvaciją, užtikrinti lėšų panaudojimo efektyvumą ir telkti įvairius finansavimo šaltinius. Autoriai argumentuoja, kad tuo atveju, kai valstybė užtikrina tam tikrą finansinį studijų prieinamumą, o studijų įmo-

kos nustatomos decentralizuotai, susidaro racionalesnio studentų studijų programų pasirinkimo, efektyvesnio valstybės biudžeto lėšų panaudojimo, aukštojo mokslo institucijų konkurencijos, finansinių šaltinių įvairovės plėtros, studijų kokybės gerinimo bei absolventų kompetencijos didinimo galimybės.

ESTIMATIONS OF THE FINANCIAL SUPPORT MODEL FOR TERTIARY EDUCATION IN LITHUANIA

Linās Čekana vičius, Artūras Grebliuskas, Giedrius Miliuskas

Summary

The present conditions of economic and social welfare and the pace of their development are highly influenced by the available „human capital“, especially its quality. Unfortunately, there is enough evidence that the competence of Lithuanian graduates is hardly sufficient to meet either present or future requirements of the labour market. The insufficient quality of university studies has opened a deep breach between the offers and the demands of labour market. The „accidental“ choice of study programmes and low motivation of students combined with insufficient financial resources and rather poor facilities are important factors of such gap. The lack of competition between tertiary education institutions in terms of quality of the their students and graduates is another key factor of deficiency of the higher education system in Lithuania.

This paper examines the Lithuanian system of tertiary education with the aim to reveal the roots of its deficiencies and offer a new financial model for tertiary education that may solve many of the existing problems.

To achieve this goal, the main global trends in the development of higher education financial support models are reviewed, competition factors operating in tertiary education institutions are evaluated, sources and instruments for the financial support of tertiary education and scientific research are analysed in the paper.

The suggested model is based on the assumption that the main responsibility of the state is to ensure accessibility of studies for capable individuals regardless of their social status. It is argued here that instead of state set study costs per student in various study programmes, the accessibility of studies must be controlled by the state-stipulated fixed minimum amount of financial support available to all students. Furthermore, it is argued that promoting competition among tertiary education institutions should be based upon available information in the higher education system, diminishing the risk of asymmetry of information. The proposed financial model shows that financial sources can be adequately and efficiently arranged to avoid any distortions in the motivation systems of the stakeholders, i.e. students, state, educational institutions and employers.

Įteikta 2007 m. birželio mėn.

Priimta spausdinti 2008 m. vasario mėn.